

dr Magdalena Zubańska
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

O usprawnianiu czynności oględzin i zmniejszaniu deficytu poznawczego, czyli o potrzebie implementacji nowej techniki obrazowania i wymiarowania miejsca zdarzenia

*Oględziny zawsze przebiegają na styku nauki i sztuki,
które się przenikają i uzupełniają.*
Józef Gurgul

Streszczenie

Udział kryminalistyki w skutecznej walce z przestępczością musi być znaczący. Od początku swojego istnienia czerpie ona inspirację z osiągnięć naukowych, a to z kolei pociąga za sobą systematyczny rozwój badań kryminalistycznych, których efekty usprawniają czynności na miejscu zdarzenia będącym najbogatszym źródłem informacji o przestępstwie i przestępcy. Bardzo ważna jest rola oględzin miejsca. Ich przebieg i wyniki dokumentowane są w protokole oględzin, w miarę potrzeby sporządzana jest dokumentacja techniczna. To właśnie ona stanowi dla organu procesowego nieodzowny materiał poglądowy. Stale rozrasta się katalog rozwiązań technicznych oraz urządzeń służących utrwalaniu czynności oględzin. Dowiedziono już, że wykorzystanie techniki skanowania 3D do utrwalania wyglądu miejsca zdarzenia niesie liczne korzyści.

Słowa kluczowe: miejsce zdarzenia, nowoczesne technologie, dokumentowanie oględzin, technologia skanowania 3D

Dynamiczny rozwój nauki i postęp technologiczny jest sprzymierzeńcem nie tylko kryminalistyków, ale także przestępców. Powstają nowe obszary zagrożeń, nowe formy przestępczości, modernizowane są techniki popełniania przestępstw. Odpowiedź organów ścigania musi być zatem adekwatna. Nieustanne podnoszenie na wyższy poziom technicznych i taktycznych metod wykrywania przestępstw jest kwestią o pierwszorzędym znaczeniu. Zasady kryminalistyki powinny służyć temu, aby zarówno rozwój techniki, nauki, jak i konkretne poczynania oparte na jej wynikach były efektywne i celowe oraz wzajemnie spójne (Hanausek, 2005). Wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości. Warto przypomnieć, że kryminalistyka opiera się na założeniach skutecznego i celowego działania człowieka. Te założenia wypracowała prakseologia, a kryminalistyka przejęła od tej dyscypliny naukowej zasady optymalizacji i efektywności oraz celowego ukierunkowania działań. Znajdują one zastosowanie zarówno na gruncie taktyki, jak i techniki, a także metodyki i strategii kryminalistycznej (Hanausek, 2005).

Z praktyki wynika, że miejsce zdarzenia jest bogatym źródłem informacji o przestępstwie i przestępcy. Ma ono ogromny potencjał informacyjny. Wiele lat temu Tadeusz Hanausek obrazowo nazwał miejsce zdarzenia kolebką kryminalistyki (Hanausek, 1971). Do celowości oględzin miejsca z uznaniem odnosił się już w XVIII w. Cesare Beccaria, który w swoim fundamentalnym dziele pt. *O przestępstwach i karach* pisał: „rzeczywiste przestępstwa zostawiają po sobie w wielu wypadkach liczne ślady i skutki, wypływając z czynów” (Beccaria, 1959). Z kolei prawnik i filozof Jeremy Bentham zalecał sędziom, by udawali się na miejsce czynu i osobiście dokonywali jego oględzin. W ten sposób mieli oni zyskać rękojmię wiarygodności zeznań świadków o przebiegu zdarzenia. Wskazywał także na oszczędność czasu i wydatków (Wojtasik, 2006). Jako racjonalną i ponadczasową należy postrzegać konstatację, iż utrwalony w świadomości sądu obraz miejsca zdarzenia to użyteczny instrument do weryfikacji zeznań świadków. W czasach kryminalistyki naukowej doniosłą rolę w kształtowaniu poglądów o znaczeniu

ogłędzin miejsca zdarzenia odegrał wybitny kryminalistyk Edmond Locard, który uznawał je za podstawowy sposób poznawania prawdy obiektywnej (Locard, 1937). Mimo ostrożności sprawcy na miejscu przestępstwa nie jest on bowiem w stanie ustrzec się przed pozostawieniem chociażby drobnych śladów (zmian), które mogą okazać się kluczowe w badaniach zmierzających do rekonstrukcji przebiegu zdarzenia. W celu zobrazowania w pewnym sensie trafności tego poglądu warto przywołać słowa Michała Anioła (Michelangelo Buonarrotiego): „Nie lekceważcie drobnostek, ponieważ od drobnostek zależy doskonałość, a doskonałość nie jest drobnostką” (Kotarbiński, 2000). Podsumowując, trzeba zatem uznać, że wszystkie czynności kryminalistyczne przeprowadzane na miejscu zdarzenia są ważne w procesie poszukiwania prawdy o zdarzeniu, które na tym miejscu nastąpiło (Hanausek, 1997). Ich rezultaty pozwalają bowiem na rekonstrukcję zdarzenia, jego przebiegu i mechanizmu, mogą także pomóc w weryfikowaniu już posiadanych wiadomości o tym miejscu oraz o zdarzeniu. Znaczenie wykrywczcze zarysowuje się później, tj. po gruntownym zbadaniu miejsca i pozostawionych na nim śladów oraz przedmiotów. Gromadzenie wszelkich informacji charakterystycznych dla sprawcy i sposobu jego działania trzeba zatem zacząć już podczas badania miejsca zdarzenia i ujawnionych tam dowodów rzeczowych. Według Józefa Gurgula charakteryzują one fizyczne i psychiczne cechy nieznaney osoby, tworząc jej quasi-fotografię (Gurgul, 1999). Wykrycie sprawcy przestępstwa często zależy od niezwłocznie i sprawnie przeprowadzonych oględzin (Waltoś, Hofmański, 2018).

Z punktu widzenia kryminalistyki badanie miejsca zdarzenia należy uznać za czynność o kluczowym znaczeniu. Ona właśnie powinna stanowić punkt wyjścia dla dalszych czynności technicznych i taktycznych. W całym zespole czynności składających się na kryminalistyczne badanie miejsca zdarzenia centralną pozycję zajmują oględziny – czynność polegająca na bezpośrednim poznaniu zmysłowym wycinka przestrzeni lub pomieszczenia (Hanausek, 1997). Nie chodzi tylko o spostrzeżenia wzrokowe, lecz także dokonywane za pomocą innych zmysłów, tj. słuchu, węchu i dotyku (Waltoś, Hofmański, 2018). Ilość informacji zgromadzonych podczas oględzin w znacznej mierze determinuje kierunki dalszego działania organów ścigania, zatem sprawą priorytetową jest właściwe utrwalenie czynności oględzin. Wobec faktu, że oględziny miejsca zdarzenia zaliczane są do kategorii czynności procesowych niepowtarzalnych, co oznacza, iż przeprowadza się je tylko raz, jest to relewantna kwestia. Zasada dokumentacji czynności (jedna z zasad kryminalistyki) wymaga, aby wszystkie czynności kryminalistyczne były dokumentowane. Metody i środki tej dokumentacji są różne. Podstawową formą dokumentowania czynności prowadzonych w ramach postępowania karnego jest protokół. Przebieg i wyniki czynności

mogą być ponadto utrwalane za pomocą odpowiedniej aparatury, o czym jeszcze potem. Z uwagi na istotne znaczenie dokumentacji z przebiegu i wyników oględzin, zwłaszcza z dowodowego punktu widzenia, nie może być ona w żadnym razie zaniedbana. Wymaga się, by była użyteczna i komunikatywna, aby przebieg czynności był wiernie odzwierciedlony. W art. 143 § 1 k.p.k. ustawodawca określił, że dokumentowanie oględzin wymaga formy protokołu. Jest to podstawowy dokument zachowania form procesowych i dokonywania określonych ustaleń. Prawdłowo sporządzony protokół czynności stanowi w toku późniejszego postępowania pełnowartościowy dowód z dokumentu. Powinien być zatem sporządzony tak, by dla sądu mógł być podstawą samodzielnego wnioskowania o czynie i jego okolicznościach (Kulicki i in., 2009). Innymi słowy, z dostateczną jasnością musi wynikać z tego dokumentu stwierdzenie istnienia lub nieistnienia faktów, o które chodzi – protokół musi być czytelny. Niestety, z punktu widzenia przyszłych czynności wykrywczych i dowodowych protokół nie jest idealną formą utrwalania przebiegu i wyników oględzin. Opisy nierzadko są wybiórcze, znajdują się w nich niejednoznaczne określenia, trudno o wyeliminowanie tendencji do subiektywnego interpretowania znaczenia postrzeganych faktów. Systematycznie i na różne sposoby trzeba więc doskonalić sztukę protokołowania – konstataje Józef Gurgul i zaraz sam przyznaje, że absolutnie wzorcowego protokołu chyba nigdy nie potrafił sporządzić (Gurgul, 2017). Słowny opis nie przemawia do wyobraźni, nie daje plastycznego wyobrażenia o danym miejscu. Składa się na to szereg czynników (Leciak, 1999), jednakże ich omawianie wykracza poza ramy niniejszego materiału.

Przestępstwo ma pewną logikę, która znajduje swoje odzwierciedlenie na miejscu jego popełnienia. Zadaniem organu procesowego, który ponosi odpowiedzialność za przebieg i wyniki oględzin miejsca zdarzenia, jest jej utrwalenie, co już zasygnalizowano. Z pozycją gospodarza wiąże się ciężar realizacji uprawnienia, a to zawsze oznacza powinność korzystania w potrzebie z danej kompetencji (Cieślak, 1971). Wprawdzie ograniczenie dokumentacji wyłącznie do protokołu oględzin miejsca zdarzenia z punktu widzenia procedury karnej jest dopuszczalne, jednakże bardzo ryzykowne, obraz fotograficzny bowiem zdecydowanie przybliży nas do procesowej zasady bezpośredniości, która nakazuje utrwalenie środka dowodowego w jego naturalnej postaci – uważa Jan Wojtasik¹. Ustawodawca przewidział inne sposoby dokumentowania protokołowanych czynności. W kodeksie postępowania karnego określono (lakońicznie) pewne zasady odnoszące się do utrwalania przebiegu i wyników tych czynności za pomocą aparatury rejestrującej obraz lub

¹ <http://www.janwojtasik.pl/%20http://www.janwojtasik.pl/teksty/starsze/68-fotografia-kryminalistyczna.html> [dostęp: listopad 2018].

dźwięk. Zatem z treści art. 147 § 1 k.p.k. wynika, że przebieg czynności protokolowanych może być utrwalony za pomocą innego urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, o czym należy przed uruchomieniem urządzenia uprzedzić osoby uczestniczące w czynności. Podstawowe reguły taktyczne prowadzenia oględzin i ich dokumentowania zawarte są w Wytocznych nr 3 Komendanta Głównego Policji z 30 sierpnia 2017 r.² Zgodnie z nimi w myśl § 45 ust. 1 sporządza się protokół z oględzin oraz w miarę potrzeby odpowiednią dokumentację techniczną i niezbędną dokumentację dodatkową, która może być przygotowana tylko podczas oględzin miejsca. Mowa tu o dokumentacji technicznej, która stanowi załącznik do protokołu oględzin. O rodzaju tej dokumentacji (zwanej też akcesoryjną) decyduje organ procesowy. Wymogów, jakim mają odpowiadać składowe dokumentacji technicznej, nie określono z należytą precyzją. Zasady jej sporządzania wypracowane zostały przez teorię i praktykę kryminalistyczną. Najogólniej rzecz ujmując, składowe dokumentacji technicznej wizualizują przebieg czynności, umożliwiają utwalenie (a następnie odtworzenie) zastanej sytuacji i nie będzie przesadą stwierdzenie, że zastępują – choć nie dosłownie – długie, zawite, a bywa, że niejednoznaczne opisy zawarte w protokole oględzin, o czym już wspomniano. To właśnie owe załączniki służą zobiektywizowaniu sposobu interpretacji zastanego na miejscu zdarzenia stanu rzeczy. Analizując wnikliwie fotografie, szkice, skany, nagrania, można nieraz dostrzec takie ślady (i przedmioty), na które dotychczas nie zwrócono należytej uwagi. Dla organu procesowego dokumentacja techniczna stanowi nieodzowny materiał poglądowy (ilustracyjny). Z umiejscowienia, wielkości i sposobu pozostawienia śladów oraz przedmiotów można wyciągnąć wiele wniosków przydatnych np. do budowania wersji procesowo-kryminalistycznych i planowania czynności zmierzających do wykrycia sprawcy. Z perspektywy czynności zarówno wykrywczych, jak i dowodowych jest ona nie do przecenienia. Z tego powodu, mimo fakultatywnego charakteru wymagań ustawowych, przebieg i wyniki oględzin powinny być utrwalane wizualnie. Kwestia ta jest poza dyskusją. Na przypomnienie zasługuje wskazówka Józefa Gurgula dotycząca dokumentacji procesowo-kryminalistycznej, zgodnie z którą nie można jej traktować jako formalnego załącznika do akt sprawy. Za jeszcze gorsze uważa on takie podejście, gdy bez względu na rodzaj miejsca zdarzenia prowadzący oględziny ogranicza się do standardowych (rutynowych) form utrwalania wyglądu miejsca, tj. do zdjęć i szkiców (Gurgul, 2000). Oba rodzaje dokumentacji muszą stanowić spójną całość i dopiero wówczas

uzyskuje się kompletny obraz okoliczności mających znaczenie dowodowe.

Ustawodawca scedował na kryminalistykę takie kwestie jak opis sposobów, narzędzi i urządzeń służących do sprawnego i efektywnego przeprowadzenia oględzin. Katalog rozwiązań technicznych służących utrwalaniu czynności na miejscu zdarzenia jest długi, ale głównie wskazuje się na fotografie, szkice (odręczne, w skali), nagrania wideo. Do wymiarowania wykorzystuje się zazwyczaj taśmy miernicze, wózki pomiarowe, laserowe mierniki odległości. Na popularności zyskują tachimetry; są to optyczne urządzenia pomiarowe zapewniające pewne ulepszenie w postaci trójwymiarowych pomiarów przestrzennych, mimo iż sam pomiar jest ręczny (Piotrowski, Białobrzycki, 2016). Kontynuując rozważania o unowocześnianiu technik utrwalania miejsca zdarzenia, trzeba wspomnieć o fotografii w technice 360°. Zdjęcia obiektu wykonuje się, ustawiając go na programowalnej platformie obrotowej, która po uruchomieniu wykonuje zaprogramowaną ich liczbę. Właśnie liczba wykonanych zdjęć wpływa na jakość rejestracji detali danego obiektu – śladu. W przypadku zdjęć pomieszczenia wykorzystuje się specjalny statyw obrotowy pozwalający na płynne wykonanie serii zdjęć rejestrujących poszczególne fragmenty pomieszczenia lub terenu otwartego. Efektem jest animacja poklatkowa zwana prezentacją obrotową³. Zasadniczo nie można ogłaszać jeszcze zmierzchu tradycyjnych metod utrwalania wyglądu i wymiarowania miejsca zdarzenia, w praktyce bowiem są one wykorzystywane i najbliższa przyszłość nie przyniesie w tym zakresie radykalnych zmian, jednakże bardziej zaawansowane rozwiązania stopniowo będą czy też powinny je wypierać (Zubańska, Kowalski, 2015). Z prakseologicznego punktu widzenia ten proces jest nieunikniony.

W postępowaniu karnym oględziny miejsca zdarzenia w wielu przypadkach stanowią fundament dla całej sprawy, dlatego w interesie zarówno organu procesowego, jak i kryminalistyki jest usprawnianie działań w zakresie utrwalania oględzin miejsca zdarzenia. Postęp jest konieczny, m.in. dlatego, że przyczynia się do redukcji deficytu poznawczego. Aby odtworzyć przebieg zdarzenia zgodnie z rzeczywistością, trzeba znać stan obiektu, czyli miejsca, z chwili oględzin oraz informacje płynące m.in. ze śladów i przedmiotów, które ujawniono i zabezpieczono w czasie oględzin (Kędzierska, 2011). Bardzo istotny jest wygląd miejsca zdarzenia, dlatego pierwszorzędne znaczenie ma ustalenie stanu miejsca będącego przedmiotem oględzin – to zadanie dla techniki kryminalistycznej. Godzi się tu zaakcentować, że stale powiększa ona arsenał sprzętu i środków przeznaczonych do wykorzystania podczas

² Wytoczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z 30 sierpnia 2017 roku w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów (Dz. Urz. KGP z 2017 r., poz. 59).

³ https://topshow3d.net/?gclid=EAlaIqobChMlqvJmP_k3glVEOh3Ch3kNgc9EAAYBCAAEglh5PD_BwE [dostęp: listopad 2018].

ogłędzin. Z pewnością nie traci na aktualności teza, wygłoszona wiele lat temu przez Józefa Gurgula, że nic nie zapowiada, by wyczerpały się potrzeby zainteresowania tematyką ogłędzin. Złożona ich natura będzie przedmiotem dociekań procesualistów, kryminalistów, medyków sądowych, teoretyków i praktyków (Gurgul, 2003). Postęp w technice kryminalistycznej jest pochodną rozwoju techniki w ogóle. Kryminalistyka stale czerpie inspiracje z różnych osiągnięć naukowych, a to z kolei pociąga za sobą systematyczny rozwój badań kryminalistycznych. Ich efekty usprawniają m.in. właśnie czynności na miejscu zdarzenia. Mimo iż kryminalistkom dobrze znana jest daleko posunięta powściągliwość przedstawicieli doktryny i decydentów procesowych wobec wszelkich nowych rozwiązań (które oferuje im kryminalistyka), to świadomość, że rekonstrukcja zdarzenia będącego przedmiotem postępowania okazuje się skutecznym sposobem jego poznania i dostarcza wiedzy będącej antidotum na tzw. zbrodnię doskonałą (Biederman, 2006), zachęca do pokonywania tego oporu i wdrażania do praktyki nowych metod. Od dłuższego czasu (liczonego w latach) zainteresowania techniki kryminalistycznej kierują się w stronę skanowania 3D. Jego rola w technicznym dokumentowaniu ogłędzin miejsca zdarzenia już zasługuje na określenie – znacząca. Jeśli chodzi o samo wymiarowanie miejsca zdarzenia, to manualne narzędzia pomiarowe mogą być zastąpione technikami pomiarowymi 3D, np. dalmierz 3D (jak dalmierz skanujący Leica 3D Disto⁴) jest urządzeniem, które pozwala na wyznaczenie współrzędnych mierzonych punktów. W ten sposób szybko można określać kształty i rozmiary mierzonych obiektów. Obsługa tych urządzeń nie jest skomplikowana, co w praktyce ma znaczenie. Jednoczesne utrwalenie wyglądu miejsca, jak również jego zwymiarowanie, w tym ustalenie odległości między poszczególnymi śladami i przedmiotami, umożliwia bezkontaktowe skanowanie 3D. Wymiarowanie i utrwalanie rozmieszczenia obiektów nie wymaga bezpośredniego dotarcia do nich, a to przekłada się na wzrost poziomu bezpieczeństwa pracy na miejscu zdarzenia (Bettlejewski, 2011). Co więcej, im mniej osób przebywa na miejscu zdarzenia, tym mniejsze prawdopodobieństwo kontaminacji materiału dowodowego (nabiera to szczególnego znaczenia w przypadku śladów biologicznych), i to także trzeba zaakcentować. Eliminuje się ograniczenia w zakresie obiektywizmu i precyzji utrwalania wyglądu i wymiarowania miejsca. Zarówno w pomieszczeniu zamkniętym, jak i na otwartym terenie za pomocą skanera można dokładnie określić obszar skanowania. Korzyści należy dostrzegać również w tym, że rejestracja miejsca odbywa się w czasie rzeczywistym i jest szczegółowa, brak w zasadzie możliwości popełnienia błędu pomiarowego. Jest

⁴ <https://leica-geosystems.com/pl-PL/products/disto-and-leica-lino> [dostęp: listopad 2018].

to istotne w przypadku np. zdarzeń komunikacyjnych, w których długość śladu hamowania lub blokowania kół, rozmieszczenie uszkodzonych elementów, stan nawierzchni mają istotny wpływ na rekonstrukcję przebiegu zdarzenia, wykonywaną na etapie badań w ramach ekspertyzy biegłego. Dokładne zarejestrowanie stanu miejsca, na którym występują ślady krwawe, z chwili ogłędzin determinuje możliwość rekonstrukcji przebiegu zdarzenia. Analiza wspomnianych śladów i ustalenie mechanizmu ich powstania jest jednym ze sposobów określenia możliwych scenariuszy zdarzenia. Bardzo istotnym jej etapem jest szczegółowe zapoznanie się z przestrzennym rozmieszczeniem śladów krwawych. Dlatego już na etapie ogłędzin uwzględnić należy: liczbę plam krwawych, ich lokalizację w przestrzeni, opisać rozmieszczenie plam względem siebie, a także określić ich wielkość, wygląd oraz rodzaj podłoża, na którym zostały ujawnione (Dąbrowska i in., 2013). Tradycyjne metody utrwalania obrazu śladów sprowadzają się do wykonania fotografii, często niedoskonałej. Z doniesień literaturowych wynika, że przegląd dokumentacji z ogłędzin, którego dokonano pod kątem przyszłej ekspertyzy zmierzającej do odtworzenia przebiegu zdarzenia, doprowadził do konkluzji, iż pewne błędy popełniane są nagminnie, a dotyczą zapisów w protokole ogłędzin, jak również właśnie dokumentacji fotograficznej. Niewłaściwy dobór lub brak zdjęć szczegółowych, zwłaszcza w połączeniu z niedokładnym opisem w protokole, uniemożliwia wydanie opinii na temat mechanizmu powstania plam krwawych (Walczuk i in., 2014). Tymczasem, jak wynika z przeprowadzonych badań, zastosowanie najnowszych narzędzi rejestracji obrazu (zarówno miejsca, jak i śladów) umożliwiających wprowadzenie dodatkowego trzeciego wymiaru przyspiesza i zdecydowanie ułatwia analizowanie zabezpieczonego materiału przez biegłego⁵. Większość danych z miejsca zdarzenia dostępna jest w każdym momencie w postaci trójwymiarowego obrazu i dlatego na dowolnym etapie postępowania można wrócić na miejsce zdarzenia, dokonać sprawdzenia pomiarów, zweryfikować je, sprawdzić zgodność z opisem w protokole ogłędzin lub sprawdzić wzajemne położenie śladów i przedmiotów. Skanery HDS 3D pozwalają na odczyt i archiwizację wszelkich danych przestrzennych, i to zarówno w wymiarze 2D, jak i 3D. Użycie skanera 3D do utrwalania czynności na miejscu zdarzenia eliminuje konieczność wykonywania szkiców kryminalistycznych (a jest to czynność czasochłonna)

⁵ Szerzej na ten temat zob.: Projekt nr O ROB 0006 03 001 pn. *Rekonstrukcja przebiegu zdarzenia na podstawie wyglądu śladów krwawych* finansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach konkursu nr 3/2012 na wykonanie projektów w zakresie badań naukowych lub prac rozwojowych na rzecz obronności i bezpieczeństwa państwa, <http://clk.policja.pl/clk/badania-i-projekty/projekty-badawcze-real/w-toku> [dostęp: październik 2018].

oraz części dokumentacji fotograficznej, której jakość wielokrotnie nie wytrzymuje krytyki. Gdyby nawet przyjmując idealistyczne założenie, że dysponujemy odznaczającymi się dobrą jakością zdjęciami z oględzin miejsca, to z natury rzeczy dokumentacja fotograficzna ma wiele ograniczeń, których nie da się wyeliminować. Zasadniczo pod adresem oględzin kieruje się szereg zarzutów, są wśród nich uwagi dotyczące złej jakości dokumentacji technicznej. Na przykład w trakcie prowadzonych badań Monika Całkiewicz przeanalizowała 200 akt spraw karnych dotyczących przestępstw przeciwko życiu. Jeśli chodzi o dokumentację techniczną, to niemal w 90% oględzin nie były poprawnie wykonane zdjęcia ogólnorientacyjne. Można sądzić, uważa autorka, że chodzi jedynie o sporządzenie dokumentacji fotograficznej, jej jakość zaś pozostaje sprawą drugorzędną. Co więcej, żaden ze szkiców wykonanych w badanych sprawach również nie został narysowany w sposób całkowicie poprawny. Najczęściej powtarzające się błędy dotyczyły odręcznego wyrysowania linii bez zachowania skali. Z takich szkiców nie sposób było odczytać jakichkolwiek odległości, a ponieważ nie wynikały one z zapisów w protokołach oględzin, nie było możliwe ustalenie, gdzie znajdowały się istotne dla rozstrzygnięcia sprawy ślady i dowody rzeczowe. Na żadnym ze szkiców nie zaznaczono też kierunków świata (Całkiewicz, 2010). Podobne wnioski płyną z przeprowadzonych przez Violetę Kwiatkowską-Wójcikiewicz badań dotyczących praktyki realizacji oględzin miejsca zdarzenia w sprawach kradzieży z włamaniem, które ułożono z powodu niewykrycia sprawcy. Łącznie zbadano 832 akta spraw odnoszących się do 1066 przypadków kradzieży z włamaniem oraz przeprowadzono 988 oględzin miejsca (Kwiatkowska-Wójcikiewicz, 2011). Wydaje się, że mnożenie podobnych przykładów i dalsze rozprawianie o błędach w dokumentacji technicznej z oględzin nie jest już konieczne. Nieodzowne są działania, a przede wszystkim rozwiązania, które doprowadzą do wyeliminowania takich uchybień.

Skaner nie tylko umożliwia dokumentowanie, analizę, rekonstrukcję i trójwymiarową wizualizację miejsca zdarzenia, lecz także stanowi nowoczesne wsparcie zarówno dla techników kryminalistyki i biegłych, jak i (a może zwłaszcza) dla decydentów procesowych. Zatrzymany w kadrze obraz pierwotnego stanu tego miejsca ma pierwszorzędne znaczenie dla organu prowadzącego postępowanie, jak również (a może w szczególności) dla sądu, który w praktyce pozbawiony jest możliwości pierwotnego oglądu miejsca zdarzenia (Kwiatkowska-Wójcikiewicz, 2011), do czego jeszcze wrócimy. Jest to ważne w odniesieniu do zdarzeń, o których już wspomniano, jak również zdarzeń z użyciem broni palnej, katastrof (drogowych, kolejowych, lotniczych), wybuchów materiałów i urządzeń wybuchowych czy też zamachów terrorystycznych. Z kolei podczas oględzin miejsca zdarzenia, do którego doszło na szczególnie trudno dostępnym

terenie (np. górzystym), oraz o skomplikowanym stanie faktycznym (zamachy terrorystyczne w terenie zurbanizowanym) dobrym rozwiązaniem jest użycie zestawu do obrazowania miejsca zdarzenia z powietrza, składającego się z drona na bazie quadcoptera, kamery rejestrującej obraz oraz aparatury sterującej. Przykładem takiego zestawu jest będący na wyposażeniu Żandarmerii Wojskowej Quadcopter Phantom 2 Vision+, poszerzony o podzespoły pozwalające na zwiększenie zasięgu działania, funkcjonalności oraz możliwości obrazowania (Klepczyński, 2017). Generalnie zastosowanie drona do dokumentowania miejsca katastrof czy też zdarzeń komunikacyjnych w najbliższej perspektywie powinno stać się standardem. Rejestracja miejsca z wysokości i z różnej perspektywy jest rozwiązaniem przynoszącym lepsze efekty niż techniki fotografii panoramicznej poddane obróbce cyfrowej (Frankowski, Dębski, 2018). Na podkreślenie zasługuje fakt, iż zastosowanie techniki skanowania 3D może przynieść wiele korzyści także w sprawach zabójstw z uwagi na wieloaspektowe możliwości interpretowania wyników czynności oględzin w dalszym toku postępowania karnego (Juszka, 2013). Skrócenie czasu rejestracji obrazu, większa dokładność pomiarów i uszczegółowienie detali, możliwość wirtualnego powrotu (w dowolnym czasie) na miejsce zdarzenia – to relewantne argumenty (Koźmiński i in., 2010; Klepczyński, 2017; Piotrowski, Białobrzycki, 2016). Zmierzchu dokumentacji fotograficznej, szkiców czy nagrań nie można w żadnym razie ogłaszać. Są takie miejsca zdarzenia, w odniesieniu do których zdjęcia i szkice dobrej jakości – jest to zasada bezwyjątkowa – nadal spełniają swoje zadanie. Nieuniknioną jednak potrzebą jest stopniowa implementacja najnowszych osiągnięć z zakresu wizualizacji i wymiarowania miejsca zdarzenia jako standardowej metody utrwalania czynności oględzin.

Skanowanie 3D ma jeszcze inną funkcjonalność, której warto poświęcić kilka zdań. Chodzi mianowicie o możliwość utrwalania za pomocą skanera 3D niektórych rodzajów śladów kryminalistycznych podczas oględzin. Dzięki zeskanowaniu można utwalić i zapisać w pliku np. ślady traseologiczne (w postaci odcisków), ślady mechanoskopijne (w postaci złamań, pęknięć, rozdarć), jak również ślady daktyloskopijne. W tym zakresie technika kryminalistyczna powinna kierować uwagę na technologie wysokiej rozdzielczości wykorzystywane do szybkiego tworzenia cyfrowych modeli 3D obiektów rzeczywistych, które zastosowano w skanerach typu 3D HDI (*High Definition Imaging*). Są one dostępne w różnych modelach. Obiekt (np. ślad na miejscu zdarzenia) można zeskanować bezpośrednio, bez konieczności fizycznego kontaktu i z wysoką dokładnością. Bardzo realna, choć jeszcze odległa jest perspektywa, że tego typu urządzenia zmienią w przyszłości podejście do technicznego zabezpieczania niektórych rodzajów śladów kryminalistycznych, z pewnością będzie to temat wielu opracowań.

Nowe metody utrwalania i wymiarowania miejsca zdarzenia w żaden sposób nie zastąpią czynności oględzin jako takiej, ale usprawnią jej poszczególne etapy, a ponadto znacznie wzbogacą poznawczo sporządzoną dokumentację. Prowadzenie oględzin miejsca zdarzenia bez znajomości i korzystania na bieżąco z teoretycznego i praktycznego dorobku, jaki oferuje śledczym technika kryminalistyczna, wiedzie na manowce. Dlaczego? Nawiążmy chociaż tylko zdawkowo do problemu poznania sądowego. Jednym z kanonów poznania sądowego jest dążenie do maksymalizacji obiektywizmu sędziego. Sprowadza się to do ograniczenia fizycznej bezpośredniości poznawania prawdy na rzecz sformalizowanej tzw. bezpośredniości procesowej. Sędziowie, by tak rzec, skazani są na widzenie świata oczami świadków, oskarżonych, a także biegłych. Nie powinno nikogo zaskakiwać, że oskarżeni oraz świadkowie niejednokrotnie dostarczają przed oczy sądu nieostre i zmienne, a bywa, że sprzeczne ze sobą obrazy minionych zdarzeń. Tymczasem współczesna technika kryminalistyczna dysponuje rozwiązaniami, które umożliwiają organowi procesowemu, zwłaszcza sędziemu, lepsze wykorzystanie podstawowych zmysłów dystalnych. Innymi słowy, niedoskonałości ludzkiego poznania można zminimalizować (Owoc, 2004). Kontynuując odpowiedź na postawione wcześniej pytanie, trzeba odwołać się teraz do jednej z zasad kryminalistyki, a mianowicie do zasady organizacji walki. Podstawowe założenia organizacji walki zostały opracowane przez prakseologię (o czym już wspomniano) – naukę zajmującą się sprawnym działaniem w odniesieniu do wszystkich form aktywności polegających na świadomej realizacji założonych celów. Zdaniem wybitnego filozofa i etyka Tadeusza Kotarbińskiego sprawność stanowi podstawowe kryterium dobrej roboty. Według niego ocena praktyczna, czyli sprawnościowa, sprowadza się do pytań o skuteczność i ekonomiczność działania. Skutecznym nazwiemy takie działanie, które prowadzi do skutku zamierzonego jako cel (Kotarbiński, 2000). W ramach zasady usprawnienia walki organ procesowy ma obowiązek uczynić w granicach przepisów prawa wszystko, co jest konieczne dla jak najszybszego ujęcia sprawcy przestępstwa i udowodnienia mu winy (Kasprzak i in., 2006), a miejsce zdarzenia jest ważnym etapem przestępstwa.

W stosunku do pisemnego protokołu utrwalony obraz i dźwięk odgrywa rolę pomocniczą. Taki stan rzeczy bynajmniej nie ujmuje mu znaczenia prawnego jako źródła kontroli i ewentualnego uzupełnienia protokołu dzięki możliwości odtworzenia ich w całości, w każdym czasie i w dosłownym brzmieniu. Wdrażanie do praktyki nowych rozwiązań nie może być jednak pozbawione refleksji. Powinna się ona zasadzać zarówno na aspektach technicznych, jak i prawnych. Implementacja techniki skanowania 3D do kryminalistyki z założeniem, że będzie ona wykorzystywana do rejestracji i wymiarowania miejsca zdarzenia, jest uwarunkowana ponadto

specyfikacją techniczną urządzenia. Ważne są m.in. takie czynniki, jak: rozmiar obszaru skanowania, czyli to, w jakiej przestrzeni dane urządzenie może pracować, oraz wielkość chmury punktów, jaką jest w stanie wygenerować i zapisać skaner 3D; szybkość skanowania; warunki, w jakich może pracować skaner (chodzi o warunki atmosferyczne, nie wszystkie skanery bowiem „radzą sobie” w trudnych warunkach atmosferycznych); oprogramowanie przystosowane do potrzeb techniki kryminalistycznej (uwzględniające nazewnictwo śladów i przedmiotów oraz generowanie szkiców kryminalistycznych); zliczanie sumy kontrolnej skanu pierwotnego. Znaczenie ma również mobilność urządzenia. Zastosowanie i wykorzystanie środków technicznych musi być obwarowane warunkami gwarantującymi w stopniu maksymalnym autentyczność i kompletność sporządzonych za ich pomocą zapisów oraz identyfikację uczestników danej czynności (Leciak, 1999). Innymi słowy, należy zadośćuczynić przepisom Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 stycznia 2017 r. w sprawie utrwalania obrazu lub dźwięku dla celów procesowych w postępowaniu karnym (Dz. U. z 2017, poz. 93). Jeśli chodzi o możliwość wprowadzenia skanera 3D na miejsce zdarzenia, to we wspomnianych już wytycznych nr 3 Komendanta Głównego Policji jest zapis mówiący o tym, że o rodzaju dokumentacji technicznej sporządzanej podczas oględzin decyduje prowadzący czynność organ procesowy. Normodawca odniósł się ponadto do oględzin miejsca zdarzenia o skomplikowanym stanie faktycznym i złożonym modelu organizacyjnym. Zastosowanie mają tu zatem: *Procedury postępowania Policji podczas organizowania i przeprowadzania oględzin miejsca przestępstwa*⁶ oraz *Metodyka oględzin miejsc przestępstw o charakterze terrorystycznym i katastrof oraz identyfikacji ciał ofiar*⁷. W drugim dokumencie zwraca się m.in. uwagę na wybór tych sposobów, metod i środków, wypracowanych przez kryminalistykę, które uwzględniają rozmiar zdarzenia, jego skutki oraz liczbę prowadzonych w związku z tym badań. Na podkreślenie zasługują takie priorytety oględzin miejsca zdarzenia, jak: utrwalenie stanu miejsca zdarzenia, obiektywna rekonstrukcja przebiegu zdarzenia. W rozdziale 13 pt. *Wybór metody oględzin i sposobu dokumentowania* napisano, że czynności na miejscu zdarzenia rozpoczyna się od oględzin wstępnych, które obejmują m.in. utrwalenie zastanej sytuacji bez dokonywania jakichkolwiek zmian przez wykorzystanie m.in. technik naziemnego skanowania 3D. Z kolei w rozdziale 22 pt. *Wykaz podstawowego wyposażenia i sprzętu niezbędnego do prowadzenia oględzin miejsc zamachów terrorystycznych lub katastrof* w punkcie poświęconym sprzętowi i środkom służącym do ujawniania oraz

⁶ Załącznik do pisma Komendanta Głównego Policji nr Ad1078/2001 z dnia 7 sierpnia 2001 r.

⁷ Załącznik do pisma Zastępcy Komendanta Głównego Policji Aom-1369/2012 z dnia 24 października 2012 r.

technicznego zabezpieczania śladów kryminalistycznych, dowodów rzeczowych i procesowego dokumentowania ustaleń wymienia się: aparat cyfrowy, profesjonalny aparat fotograficzny z zestawem obiektywów, lampę błyskową, statyw fotograficzny, kamery wideo oraz właśnie urządzenia umożliwiające wykorzystanie technik naziemnego skanowania 3D.

Podsumowując, przypomnijmy, że czynność oględzin służy do utrwalenia wyglądu miejsca zdarzenia i zebrania materiałów przydatnych do weryfikacji zeznań i wyjaśnień, rekonstrukcji przebiegu zdarzenia, ustalenia *modus operandi*, pozyskania danych nieodzownych do przeprowadzenia badań w ramach ekspertyzy biegłego, a także rozstrzygnięcia o niektórych istotnych zagadnieniach prawnomaterialnych, w tym poczytalności czy obronie koniecznej (Wojtasik, 2006), i to jest obowiązujący stan rzeczy. Duży walor poznawczy ma rekonstrukcja zdarzenia. Gdy z konieczności ograniczeń doznaje zasada bezpośredniości, rola dokumentacji technicznej, zwłaszcza na etapie postępowania jurysdykcyjnego, jest nie do przecenienia (Kwiatkowska-Wójcikiewicz, 2011). Implementacja najnowszych osiągnięć z zakresu wizualizacji i rekonstrukcji obiektów 3D do katalogu metod utrwalania wyglądu miejsca zdarzenia jest realną potrzebą znajdującą potwierdzenie w dotychczasowych doświadczeniach płynących z ich zastosowania, o czym już wspomniano. Mamy w tym przypadku do czynienia z rozwinięciem (czy też kontynuacją) stosowanych już i akceptowanych przez organy procesowe i doktrynę metod dokumentacji miejsca zdarzenia. Metoda łącząca pomiar i rejestrację obrazu, co pozwala na jej implementację do praktyki kryminalistycznej w dość szerokim zakresie (m.in. do wizualizacji i pomiaru śladów). Powtórzmy raz jeszcze, że skrócenie czasu rejestracji obrazu, większa dokładność pomiarów i uszczegółowienie detali, możliwość wirtualnego powrotu (w dowolnym czasie) na miejsce zdarzenia – to przekonujące argumenty (Koźmiński i in., 2010). Poważnie powinien być brany pod uwagę postulat szybkości działania (m.in. w trakcie oględzin miejsca zabójstwa), co nie wyklucza honorowania założeń zasady dokładności. W praktyce zastosowanie nowych technik i metod jest jednakże, z różnych względów, procesem rozłożonym w czasie. Jednym z powodów jest aspekt ekonomiczny (w przypadku rzeczonyj techniki należy liczyć się z kosztami), czasami wątpliwości budzą merytoryczne aspekty danego rozwiązania. Poza tym stopień technologicznego zaawansowania powoduje, że obsługa części urządzeń, o których wspomniano w materiale, wymaga odpowiedniego przeszkolenia. Wiedza i umiejętności operatora mają bowiem kluczowe znaczenie. W każdym przypadku konieczne jest ponadto zachowanie równowagi. O efektywnym prowadzeniu oględzin decyduje zasada ekonomiki działania, która wskazuje, że zawsze należy dążyć do wyważonych proporcji między wielkością angażowanych sił i środków a spodziewanymi efektami. W odniesieniu do czynności

oględzin wyraża się to w wykonywaniu tylko takich działań i w taki sposób, który jest racjonalnie uzasadniony i przynosi rezultaty odpowiadające rzeczywistym potrzebom. Ich dobór pod względem osobowym powinien być ściśle związany z rodzajem, skutkami zdarzenia i obszarem oględzin. Rzeczona zasada wyraża się zarówno w mniejszej liczbie grupie oględzinowej, jak i w skróceniu czasu trwania oględzin w razie zastosowania skanera 3D. Zdaniem Józefa Gurgula należy opowiedzieć się za dwoma znaczącymi czynnikami sprawczymi sukcesu poznawczego w postępowaniu karnym, tj. identyfikowaniem się profesjonalnych pod każdym względem prokuratorów, policjantów, biegłych i specjalistów z ideałami wymiaru sprawiedliwości oraz wyposażeniem technicznym, środkami i metodami, jakimi posługują się wspomniane podmioty na miejscu zdarzenia *sensu largissimo* (Gurgul, 2003). Omówione techniki zmieniają realia dokumentowania czynności oględzin, a z pewnością te działania usprawniają.

Bibliografia

Opracowania

1. Beccaria, C. (1959). *O przestępstwach i karach*, przeł. E.S. Rappaport. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
2. Betlejewski, M. (2011). Szkice kryminalistyczne. W: G. Kędzińska, W. Kędziński (red.), *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji.
3. Biederman, J. (2006). *O zachowaniu się względem dowodów rzeczowych raz jeszcze*. W: J. Wójcikiewicz (red.), *lure et facta: księga jubileuszowa ofiarowana doktorowi Józefowi Gurgulowi*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
4. Całkiewicz, M. (2010). *Oględziny zwłok i miejsca ich znalezienia*. Warszawa: Poltext.
5. Cieślak, M. (1971). *Polska procedura karna: podstawowe założenia teoretyczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
6. Dąbrowska, J., Szabłowska-Gnap, E., Walczuk, M. (2013). Podstawowe zagadnienia teoretyczne z analizy mechanizmu powstawania plam krwawych. *Problemy Kryminalistyki*, 281(3).
7. Frankowski, A., Dębski, A. (2018). Zabezpieczenie śladów kryminalistycznych z wykorzystaniem najnowocześniejszych technik obrazowania – system oznaczania, ewidencji oraz śledzenia obiegu materiału dowodowego. *Problemy Kryminalistyki*, 299(1).
8. Gurgul, J. (2017). Głosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 24 września 2015 r., sygn. II AKa 97/15. *Prokuratura i Prawo*, 1.
9. Gurgul, J. (2003). Osobowe aspekty oględzin szczególnie miejsca i zwłok. W: M. Lisiecki, M. Zajder (red.), *Procesowo-kryminalistyczne czynności dowodowe. Materiały pokonferencyjne. Stan prawny na 1 stycznia 2001 r.* Szczytno:

- Wydział Wydawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji.
10. Gurgul, J. (2000). Oględziny – kwestie wybrane. *Prokuratura i Prawo*, 7–8.
 11. Gurgul, J. (1999). Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 1998 r., sygn. II KKN 325/96, OSN PK 1998, nr 10, poz. 5. *Prokuratura i Prawo*, 4.
 12. Hanausek, T. (2005). *Kryminalistyka. Zarys wykładu*. Kraków: Zakamycze.
 13. Hanausek, T. (1997). *Kryminalistyka. Zarys wykładu*. Kraków: Zakamycze.
 14. Hanausek, T. (1971). Rozwojowe perspektywy czynności kryminalistycznych związanych z badaniem miejsca zdarzenia. *Nowe Prawo*, 7–8.
 15. Juszka, K. (2013). Skanowanie 3D w realizacji efektywnego przeprowadzania oględzin w sprawach zabójstw. W: E. Gruza (red.), *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga jubileuszowa Profesora Huberta KołECKIEGO*. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW.
 16. Kasprzak, J., Młodziejowski, B., Brzęk, W., Moszczyński, J. (red.) (2006). *Kryminalistyka*. Warszawa: Difin.
 17. Kędzierska, G. (2011). Oględziny. W: G. Kędzierska, W. Kędzierski (red.), *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji.
 18. Klepczyński, B. (2017). Techniczne możliwości wykorzystania zestawu do obrazowania miejsca zdarzenia z powietrza w trakcie oględzin. *Kwartalnik Policyjny*, 1.
 19. Kotarbiński, T. (2000). *Dzieła wszystkie. Traktat o dobrej robocie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
 20. Koźmiński, L., Brzozowska, M., Kościuk, J., Kubisz, W. (2010). Wykorzystanie możliwości skanowania 3D w oględzinach i dokumentowaniu miejsca zdarzenia. *Problemy Kryminalistyki*, 267.
 21. Kulicki, M., Kwiatkowska-Wójcikiewicz, V., Stępka, L. (2009). *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
 22. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, V. (2011). *Oględziny miejsca. Teoria i praktyka*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
 23. Leciak, A. (1999). Oględziny miejsca zdarzenia, utrwalanie ich przebiegu i wyników w nowym k.p.k. oraz orzecznictwie Sądu Najwyższego. W: M. Zajder, M. Goc (red.), *Nowoczesność oględzin procesowo-kryminalistycznych. Studia i materiały: materiały seminarium*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji.
 24. Locard, E. (1937). *Dochodzenie przestępstw według metod naukowych*, przeł. R. Merson, E. Wiśniewski. Łódź: Księgarnia Powszechna.
 25. Owoc, M. (2004). Od Jaskini Platona do projekcji multimedialnej. W: V. Kwiatkowska-Darul (red.), *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki, Toruń, 5–7 maja 2004*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
 26. Piotrowski, J., Białobrzycki, P. (2016). Skanিং laserowy. *Policja 997*, 134.
 27. Walczuk, M., Bogusz, M., Bogusz, I. (2014). *Ślady biologiczne. Analiza mechanizmu powstawania plam krwi i możliwości jej wykorzystania w procesie wykrywczym i dowodowym. Materiały dydaktyczne*. Legionowo: Centrum Szkolenia Policji.
 28. Waltoś, S., Hofmański, P. (2018). *Proces karny. Zarys systemu*. Warszawa: Wolters Kluwer.
 29. Wójcikiewicz, J. (2006). Kryminalistyczne przesłanki decyzji o dokonaniu oględzin miejsca. W: J. Wójcikiewicz (red.), *lure et facto: księga jubileuszowa ofiarowana doktorowi Józefowi Gurgulowi*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
 30. Zubańska, M., Kowalski, G. (2015). O możliwościach zastosowania innowacyjnych rozwiązań i nowoczesnych technologii podczas czynności na miejscu zdarzenia. *Przegląd Policyjny*, 4(120).

Źródła internetowe

1. <http://www.janwojtasik.pl/%20http://www.janwojtasik.pl/teksty/starsze/68-fotografia-kryminalistyczna.html> [dostęp: listopad 2018].
2. https://topshow3d.net/?gclid=EAlaIqobChMIqvJmP_k3gIvEOh3Ch3kNgc9EAAYBCAAEgIh5PD_BwE [dostęp: listopad 2018].
3. <https://leica-geosystems.com/pl-PL/products/disto-and-leica-lino> [dostęp: listopad 2018].

Źródła prawa

1. *Metodyka oględzin miejsc przestępstw o charakterze terrorystycznym i katastrof oraz identyfikacji ciał ofiar*, Załącznik do pisma Zastępcy Komendanta Głównego Policji Aom-1369/2012 z dnia 24 października 2012 r.
2. *Procedury postępowania Policji podczas organizowania i przeprowadzania oględzin miejsca przestępstwa*, Załącznik do pisma Komendanta Głównego Policji nr Ad1078/2001 z dnia 7 sierpnia 2001 r.
3. Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z 30 sierpnia 2017 roku w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów (Dz. Urz. KGP z 2017 r., poz. 59).